

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.77>

С. М. Мунтян

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ РИЗИКІВ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

У статті підкреслено, що показники всіх основних компонентів економічної безпеки залишаються низькими, що зберігає високими ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у розвитку економіки в довгостроковій перспективі. Розкрито етимологічний зміст терміну «ризик». Здійснено аналіз положень нормативно-правових актів і наукових підходів до визначення поняття ризиків економічної безпеки. Встановлено, що ризики економічній безпеці України є складним та багатоаспектним явищем, що залежить як від об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Запропоновано під ризиками економічній безпеці України пропонуємо розуміти сукупність об'єктивно-суб'єктивних чинників, настання яких буде мати негативний вплив на належне й ефективне функціонування економічного сектору держави, а також стан захищеності національних економічних інтересів у цілому. Наголошено, що в умовах правового режиму воєнного стану, що запроваджений внаслідок збройної агресії проти нашої держави, такі ризики набувають найбільш небезпечного характеру, що знаходить свій прояв і в їх численності. Враховуючи значну кількість ризиків економічній безпеці України запропонована класифікувати ризики економічній безпеці в Україні за наступними критеріями: 1) сфера їх прояву: виробничі; демографічні; енергетичні; зовнішньоекономічні; інвестиційно-інноваційні; макроекономічні; продовольчі; соціальні; фінансові; 2) ступінь прояву: незначні; небезпечні; особливо небезпечні; 3) дія в часі: короткострокові; середньострокові; довгострокові; 4) походження: внутрішні та зовнішні.

Ключові слова: ризики, економічна безпека, запобігання, протидія, адміністративно-правове дослідження, правопорушення у сфері економічної безпеки, поняття, види.

Постановка проблеми. Як зазначено в Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, що затверджена указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021, показники всіх основних компонентів економічної безпеки залишаються низькими, що зберігає високими ризики прояву масштабних дестабілізаційних явищ у розвитку економіки в довгостроковій перспективі [1]. При цьому науковці як складники системи економічної безпеки України називають наявні загрози та ризики в цій сфері. Щобільше, підкреслює В.І. Мельник, унаслідок існування таких ризиків, а також нинішнього усвідомлення реальної й нагальної потреби ефективного результативного захисту економіки зумовлюється доцільність функціонування системи економічної безпеки України. Враховуючи часту змінність їх кількісного складу

та нерідко непрогнозованого посилення деструктивного впливу на економічне середовище, виникає об'єктивна потреба постійного пошуку та впровадження дієвих форм, методів та засобів із реальної всебічної протидії останнім [2, с. 172]. З огляду на що в контексті вироблення дієвих механізмів забезпечення економічної безпеки держави, на перший план виходить завдання щодо формування сутності ризиків у цій сфері та встановлення їх окремих різновидів. У цьому контексті актуальним убачається питання про з'ясування поняття та видів ризиків економічної безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика адміністративно-правової протидії та запобігання правопорушенням, зокрема в економічній сфері, неодноразово висвітлювалася на сторінках фахової наукової літератури низкою вчених, такими як: В.Б. Авер'янов, В.І. Бабенко, В.В. Галуцько, В.Л. Гро-

хольський, О.В. Джафарова, О.С. Заяць, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, Д.О. Кошиков, В.І. Курило, В.Б. Пчелін, О.В. Сугак, С.О. Шатрава й інші. Проте питання про ризики економічної безпеки в юридичній літературі не досліджувалося. Вказана проблематика знайшла своє вирішення в основному в науковому доробку з галузі економіки. Тому **метою** цієї статті є визначення поняття та видів ризиків економічної безпеки в Україні саме через призму діяльності із запобігання та протидії правопорушенням у сфері забезпечення економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про сутність ризиків економічної безпеки України, слід навести слова лауреат Нобелівської премії з економіки Д. Стігліц, який свого часу сказав, що ризик як кохання, ми знаємо, що це таке, але не знаємо, як його визначити та виміряти [3, с. 9]. При цьому, як цілком справедливо зазначив Л.І. Ющик, як певна категорія поняття «ризик» знаходить своє відображення в різноманітних суспільних і природничих науках, кожна з яких має свій предмет, свій напрямок у дослідженні ризику та користується для цього власними методами. На додаток науковець цілком слушно підкреслює той факт, що ризик – це складне явище, яке наділене безліччю розбіжних, а інколи й протилежних реальних підстав. Це зумовлює можливість співіснування різноманітних визначень, які пояснюють ризик з різних позицій [4, с. 74]. З огляду на що зосередимо увагу на визначенні сутності такої змістовної частини досліджуваного поняття як категорія «ризик».

Так, з позиції етимології, слово «ризик» походить з латинської мови, де воно використовувалося в значенні «rideo», що на сучасну українську мову буквально може бути перекладено як: не звертати увагу, уникати, нехтувати [5, с. 566]. Семантичний аналіз свідчить про те, що слово «ризик» у сучасній українській мові використовується в наступних значеннях: усвідомлена можливість небезпеки; сміливий, ініціативний вчинок, дія зі сподіванням щастя, успіху, позитивного результату; можливість збитків або неуспіху в якійсь справі [6, с. 1221]. Говорячи ж про розу-

міння сутності досліджуваної категорії з позиції правової науки, слід вказати на підхід І.Б. Чайкіна, який проаналізувавши особливості її законодавчого закріплення дійшов висновку стосовно того, що законодавець приділяє недостатню увагу визначенню її поняття, оскільки фактично розкриває її зміст лише по відношенню для правового регулювання страхових відносин, що разом з тим підкреслює особливу важливість цього елемента для даної сфери суспільних відносин [7, с. 28].

Так, згідно з п. 64 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року, страховий ризик – це подія, на випадок виникнення якої проводиться страхування, яка має ознаки ймовірності та випадковості настання [8]. Тобто в основі вищенаведеного поняття закладено таку категорію як «подія», що, на нашу думку, є не зовсім правильним підходом щодо розуміння його сутності. Зокрема, з позиції семантики, в сучасній українській мові слово «подія» використовується в наступних значеннях:

- те, що відбувалося або відбулося, сталося;
- явище, факт суспільного або особистого життя;
- сукупність пов'язаних між собою в якомусь відношенні явищ, фактів суспільного життя (звичайно важливих, значних), які становлять ніби щось єдине ціле;
- те, що порушує усталений, звичний хід життя;
- що-небудь важливе, видатне;
- що-небудь непередбачене несподіване, пригода [6, с. 1009].

Як впливає з вищенаведеного, подією, в більшості випадків, позначають те, що вже трапилось, з огляду на що дану категорію не можна включати в зміст поняття ризику, оскільки він взагалі може не статися. Звичайно події, які вже мали місце також мають бути враховані при визначенні певного ризику, оскільки, як цілком слушно зауважує О.В. Комаров, усі події минулого тим чи іншим чином накладають відбиток на події майбутнього, забезпечують досвідом, сприяють встановленню причин та умов, що обумовлюють виникнення та реалізацію ризиків, для їх недопущення та мінімізації надалі

[9, с. 25]. При цьому на сторінках фахової літератури, розкриваючи сутність категорії «ризик», вказують на те, що вона є або об'єктивною, або ж суб'єктивною, а також навіть об'єктивно-суб'єктивною.

Наприклад, досліджуючи правову природу ризику в договорах з виконання робіт А.Б. Гриняк та М.Д. Пленюк вказують на те, що в об'єктивному (пасивному) значенні ризик – це загроза виникнення негативних наслідків майнового або немайнового характеру, причому зміст ризику пов'язується з можливістю заподіяння шкоди певним благам та інтересам, тому ризик існує незалежно від того, усвідомлюють люди його наявність чи ні, враховують чи ігнорують його [10, с. 33–34]. На визначенні ризику як об'єктивної категорії звертає увагу А. Гриняк у межах дослідження особливостей розподілу ризиків за договором підряду. Учений зазначає, що ризик – це об'єктивна категорія, суть якої полягає в можливості настання невігідних наслідків, тобто ризик, як правило, не залежить від поведінки осіб [11, с. 15]. З приводу таких позицій зазначимо, що ризик дійсно, у своїй більшості, пов'язаний із певними об'єктивними факторами, які не залежать від волевиявлення конкретних осіб.

Проте не можна оминати увагою й суб'єктивну складову ризику, оскільки певною мірою його настання або ж не настання напряму залежить від поведінки суб'єкта відповідної сфери суспільних відносин, в тому числі той, що пов'язана із забезпеченням економічної безпеки України. Яскравим прикладом такого роду суб'єктивних факторів економічних ризиків економічній безпеці України є збройна агресія з боку росії, а також ряд правопорушень, що вчиняються у даній сфері. У такому разі маємо як протиправні дії з боку конкретних суб'єктів, так і дії уповноважених державою суб'єктів, спрямовані на запобігання та протидію ним. Ось чому не можна ігнорувати позиції тих вчених, які при визначенні сутності ризиків у відповідній сфері суспільних відносин наголос ставлять на їх суб'єктивному аспекті.

Так, досліджуючи особливості ризику та відповідальності в приватному праві Н.Т. Дубицька звертає увагу на те, що ризик – це такий суб'єктивний стан особи,

коли вона усвідомлено допускає з більшою чи меншою ймовірністю можливість заподіяння шкоди у майбутньому, при цьому особа не повинна передбачати неминучість їхнього заподіяння [12, с. 198]. Здійснюючи класифікацію господарських ризиків Є. Білоусова зауважує, що останні можуть бути визначені як діяльність суб'єктів господарювання, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору [13, с. 13]. З огляду на що при визначенні сутності поняття ризиків економічній безпеці України не можна ігнорувати його суб'єктивний аспект. Разом з тим не можна й включати лише його до змісту досліджуваної категорії, оскільки об'єктивні фактори все ж таки мають більшу вагу при визначенні певного ризику. Ось чому нам більш імпонують підходи тих учених, які при формуванні сутності ризиків, що мають місце у певній сфері суспільних відносин вказують на те, що їх слід розглядати як об'єктивно-суб'єктивну категорію.

Зокрема, у монографічній праці «Ризик у менеджменті» В.В. Вітлінський і С.І. Наконечний вказують на те, що економічний ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності у ситуації неминучого вибору і відображає міру досягнення сподіваного результату, невдачі та відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих чинників за наявності прямих та зворотних зв'язків [14, с. 26]. Вважаємо, що в наведеному визначенні доволі вдало підкреслено об'єктивно-суб'єктивний характер відповідного ризику, а також вказано на його характерні ознаки.

З урахуванням наведених позицій під ризиками економічній безпеці України пропонуємо розуміти сукупність об'єктивно-суб'єктивних чинників, настання яких буде мати негативний вплив на належне й ефективне функціонування економічного сектору держави, а також стан захищеності національних економічних інтересів у цілому. Враховуючи сьогоденні реалії, можна назвати доволі значну кількість ризиків економічній безпеці держави, що вимагало б від нас проведення не одного комплексного наукового дослідження.

Зокрема, як цілком слушно зауважують на сторінках фахової літератури, економічна сфера схильна до безлічі ризиків, пов'язаних з невизначеністю розвитку виробничих систем і відносин. Економіка охоплює ризики як фактор, що стимулює розвиток суспільства [2, с. 177]. З огляду на що, такі ризики будуть розглянуті нами з урахуванням здійснення їх наукової класифікації за відповідними критеріями.

Відмітимо, що науковцями вже здійснювалися спроби щодо здійснення класифікації ризиків економічній безпеці України. Зокрема, яскравим прикладом такого положення справ є дослідження В.І. Мельника, присвячене адміністративно-паровим засадам організації та функціонування системи економічної безпеки України. Так, учений переконаний, що усвідомлюючи існування дійсно широкого спектра вказаного роду ризиків, їх варто диференціювати на кілька груп. З огляду на специфіку ризиків й сферу впливу їх доцільно розмежовувати за галузевим критерієм. Учений дійшов висновку стосовно того, що виправдано виділити такі ключові серед їх числа: 1) геополітичні; 2) політичні; 3) правові; 4) економічні; 5) технічні; 6) екологічні; 7) соціальні; 8) епідеміологічні та інші [2, с. 179]. Разом із тим, на нашу думку, з огляду на специфіку функціонування досліджуваної сфери суспільних відносин, така позиція потребує деяких уточнень.

Зокрема, в наведеному випадку мову слід вести про такий критерій класифікації ризиків економічній безпеці України як сфера їх прояву. При цьому у вищенаведеній позиції не було враховано й всі з таких сфер як складових економічної безпеки. Зокрема, відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 інтегральний індекс економічної безпеки складається з 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки): 1) виробнича безпека; 2) демографічна безпека; 3) енергетична безпека; 4) зовнішньоекономічна безпека; 5) інвестиційно-інноваційна безпека; 6) макроекономічна безпека;

7) продовольча безпека; 8) соціальна безпека; 9) фінансова безпека [15]. Звичайно ризики економічній безпеці державі можуть знаходити свій прояв у зазначених вченим технічній, екологічній, соціальній сферах, оскільки забезпечення такої безпеки має вплив майже на всі сфери суспільного життя. Проте при здійсненні класифікації подібного роду ризиків, на нашу думку, слід вказувати на більш значущі критерії, найбільш тісно пов'язані з даною сферою.

Окрім цього ризики економічній безпеці можуть бути класифіковані за таким критерієм як ступінь їх прояву на незначні, небезпечні та особливо небезпечні. Рівень небезпеки відповідного ризику для економіки оцінюється експертами, науковцями та всіма зацікавленими особами в межах відповідних досліджень, соціальних опитувань тощо. Так, наприклад, Національним інститутом стратегічних досліджень 31 травня 2023 року було представлено дослідження «Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану», у якому ризик визначається як поєднання ймовірності та потенційного впливу загрози. Також представлена карта ризиків економічній безпеці України за принципом «Імовірність/Вплив», що врахувала рівень потенційного впливу та ймовірність настання актуалізованих загроз. Зокрема, за ступенем впливу вказані ризики були розподілені на незначні, низькі, помірні, значні та катастрофічні [16]. При цьому, на нашу думку, ступінь прояву ризиків економічній безпеці може бути сформований більш лаконічно як незначний, небезпечний й особливо небезпечний, що буде враховувати й наведені вище експертні критерії.

Ризики економічній безпеці України можуть бути класифіковані за дією в часі на короткострокові, середньострокові та довгострокові. Так, як повідомляє Національний банк України, короткострокові ризики для економічного сектору держави дещо послабилися, що пов'язано успіхам ЗСУ на фронті, подальша адаптація бізнесу та населення до воєнного стану, активізація міжнародної допомоги, а також позитивний вплив антикризових заходів НБУ та уряду. Економічна активність стабілізу-

валася, хоч і на значно нижчому рівні, ніж до війни. Разом із тим середньострокові та довгострокові ризики для економічного розвитку посилюються, що в першу чергу пов'язано із тим, що війна перейшла в затяжну стадію, а терористичні акти з боку РФ набувають рис спланованої масштабної кампанії. У результаті українська економіка й надалі зазнає суттєвих втрат від загибелі та міграції громадян, руйнувань критичної інфраструктури та логістичних артерій, знищення підприємств і виробничого потенціалу [17].

Також ризики економічній безпеці України можуть бути класифіковані залежно від їх походження на внутрішні та зовнішні. Так, внутрішні ризики розвитку економіки України переважно пов'язані зі збільшенням боргових навантажень на державний бюджет та виснаженням міжнародних економічних резервів, через що відбувається поглиблення поточних диспропорцій, прискорення темпів падіння ВВП, скорочення обсягів промислового виробництва, зовнішньої торгівлі, зниження обсягів залучення інвестицій тощо [18, с. 81]. При цьому з урахуванням специфіки представленого наукового дослідження окрему увагу слід звернути на такий внутрішній ризик економічній безпеці держави як недостатнє правове забезпечення системи економічної безпеки України [2, с. 173]. Говорячи ж про зовнішні ризики економічній безпеці України, в першу чергу, слід вказати на збройну агресію Росії, що вже привела до невиправних наслідків. Зокрема, як відмічають експерти, Військова агресія Росії проти України викликала масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, принесла людські жертви та соціальні втрати. Війна призвела до скорочення робочих місць і доходів, зменшення купівельної спроможності й обсягів накопичених активів. У 2022 році національна економіка втратила 29,2% реального ВВП, а 13,5 млн осіб змушені були покинути свої домівки. Понад 7 млн осіб опинилися за межею бідності, а рівень бідності сягнув 24% населення. Експерти Світового банку і Єврокомісії оцінюють пошкодження від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 р. до 24 лютого 2023 р.

в сумі 134,7 млрд доларів, а потреби у відновленні – 410,6 млрд доларів [19].

Висновки. Отже, як свідчить аналіз вищенаведеного матеріалу, ризики економічній безпеці України є складним та багатоаспектним явищем, що залежить як від об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. В умовах правового режиму воєнного стану, що запроваджений внаслідок збройної агресії проти нашої держави, такі ризики набувають найбільш небезпечного характеру, що знаходить свій прояв і в їх численності. Враховуючи значну кількість ризиків економічній безпеці України нами запропонована їх наукова класифікація за наступними критеріями:

- 1) сфера їх прояву: виробничі; демографічні; енергетичні; зовнішньоекономічні; інвестиційно-інноваційні; макроекономічні; продовольчі; соціальні; фінансові;
- 2) ступінь прояву: незначні; небезпечні; особливо небезпечні;
- 3) дія в часі: короткострокові; середньострокові; довгострокові;
- 4) походження: внутрішні та зовнішні.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 65. Ст. 4104.
2. Мельник В.І. Адміністративно-правові засади організації та функціонування системи економічної безпеки України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2021. 485 с.
3. Управління ризиками в митній справі: зарубіжний досвід та вітчизняна практика: монографія; за заг. ред. І.Г. Бережнюка. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2014. 288 с.
4. Ющик Л.І. Кримінально-правове регулювання діяння, пов'язаного з ризиком, за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Чернівці, 2004. 220 с.
5. Литвинов В.Д. Латинсько-український словник. Київ: Українські пропілеї, 1998. 712 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

7. Чайкін І.Б. Правове регулювання страхування ризиків на ринках фінансових послуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2007. 160 с.
8. Про страхування: закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 100. Ст. 6545.
9. Комаров О.В. Механізми адміністрування митних ризиків в системі державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Дніпро, 2017. 210 с.
10. Гриняк А.Б., Пленюк М.Д. Правова природа ризику в договорах з виконання робіт. *Вісник академії правових наук України*. 2018. Том 25. № 1. С. 29–49.
11. Гриняк А. Розподіл ризиків за договорами підряду. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 8 (200). С. 15–19.
12. Дубицька Н.Т. Ризик та відповідальність у приватному праві. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 197–201.
13. Білоусов Є. Класифікація господарських ризиків. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 3. С. 13–14.
14. Вітлінський В.В., Наконечний С.І. Ризик у менеджменті. Київ: ТОВ «Борисфен-М», 1996. 26 с.
15. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: ogy.de/27cg
16. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. *НІСД. Національний інститут стратегічних досліджень. National institute for strategic studies. NISS*. URL: ogy.de/hhxq
17. Підсумки дискусії членів Комітету з монетарної політики Національного банку щодо рівня облікової ставки 19 жовтня 2022 року. *Національний банк України*. URL: ogy.de/gi3w
18. Федоров Г.О. Адміністративно-правові засади іноземного інвестування в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2 (85). С. 78–86.
19. Фінансово-економічні наслідки війни. *LB.ua*. URL: ogy.de/y5ko

Muntian S. M. The concept and types of risks to the economic security of Ukraine

In the article it has been emphasized that indicators of all the main components of economic security remain low, which keeps high risks of large-scale destabilizing phenomena in the development of the economy in the long term. The etymological meaning of the term "risks" has been revealed. An analysis of the provisions of normative legal acts and scientific approaches to defining the concept of economic security risks has been carried out. It has been established that risks to Ukraine's economic security are a complex and multifaceted phenomenon that depends on both objective and subjective factors. It has been proposed to understand the risks to the economic security of Ukraine as a set of objective and subjective factors, the occurrence of which will have a negative impact on the proper and effective functioning of the economic sector of the state, as well as the state of protection of national economic interests as a whole. It has been emphasized that in the conditions of the legal regime of martial law, introduced as a result of armed aggression against our country, such risks acquire the most dangerous character, which is also reflected in their number. Taking into account the significant number of risks to the economic security of Ukraine, it has been proposed to classify the risks of economic security in Ukraine according to the following criteria: 1) the scope of their manifestation: industrial; demographic; energy; foreign economic; investment and innovation; macroeconomic; food; social; financial; 2) degree of manifestation: insignificant; dangerous; particularly dangerous; 3) action in time: short-term; medium term; long-term; 4) origin: internal and external.

Key words: risks, economic security, prevention, countermeasures, administrative and legal research, offenses in the field of economic security, concepts, types.